

УДК 347.131

ПРАВОВИЙ ЧАС У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ Й ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Маковій В.П., к. ю. н., доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеський державний університет внутрішніх справ

Стаття містить дослідження правового часу серед правових інститутів цивільного й цивільного процесуального права з огляду на відповідне теоретичне та емпіричне підґрунтя. Визначено природу темпоральних величин через міжгалузеву належність, розглянуто правовий час як відповідне темпоральне обмеження суб'єктивного цивільного й суб'єктивного цивільного процесуального права, встановлено взаємозв'язок між окремими видами часу за цивільним і цивільним процесуальним правом вітчизняної правової системи.

Ключові слова: строк, термін, час, обмеження, матеріальний, процесуальний, давність, розумний, достатній.

Статья содержит исследование правового времени среди правовых институтов гражданского и гражданского процессуального права с учетом имеющегося теоретического и эмпирического базиса. Определено природу темпоральных величин через межотраслевую принадлежность, рассмотрено правовое время как соответствующее темпоральное ограничение субъективного гражданского и субъективного гражданского процессуального права, установлена связь между отдельными видами времени по гражданскому и гражданскому процессуальному праву отечественной правовой системы.

Ключевые слова: срок, дата, время, ограничение, материальный, процессуальный, давность, разумный, достаточный.

Makovij V.P. LEGAL TIME IN CIVIL LAW AND LAW OF CIVIL PROCEDURE OF UKRAINE

The article contains research of legal time among the legal institutes of civil and civil judicial law taking into account a present theoretical and empiric base. Nature of temporal sizes is definite through the megotraslevuyu belonging, legal time as proper temporalnoe limitation of subjective civil and subjective civil judicial is considered, communication is set between the separate types of time on civil and civil judicial to the right for the home legal system.

Key words: term, date, time, limitation, material, judicial, remoteness, reasonable, sufficient.

Постановка проблеми. Розгляд часу в числі обмежуючих правових конструкцій здійснення цивільного права та виконання цивільного обов'язку наразі є доволі актуальним, що пов'язано з його сутністю як соціально-правового явища, пріоритетним покликанням якого є упорядкування цивільного обігу, стабілізація цивільних правовідносин, забезпечення оперативної реалізації їх змісту [1, с. 5]. Тривалий період доля природи часу в цивільному праві була пов'язана з його сутністю в цивільному процесі, а функціональна єдність наведених галузей права створила передумови для розгляду наведеного питання сумісно. До того ж доречно було здійснювати таке дослідження з урахуванням широкого розуміння часу як сукупності цивільно-правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з використанням темпоральних величин, тобто як відповідного цивільно-правового інституту [2, с. 4].

Ступінь розробленості проблеми. Серед учених, які прямо або опосередковано здійснювали дослідження часу в числі правових інститутів цивільного права та цивільного процесу, необхідно відзначити таких, як О.В. Андрійчук, А.В. Баб'як, Т.М. Вахонєва, А.В. Жгунова, В.В. Луць, О.С. Яворська, Є.О. Харитонов, Д.О. Маріц, І.Г. Оборотов, Н.В. Черногор та ін. При цьому варто зауважити, що наявність досліджень у цій сфері не свідчить про достатню розробленість проблеми з огляду на досить поширену й іноді суперечливу нормативну базу, а також колізії правозастосування.

У зв'язку з цим метою статті є визначення сутності часу як правової категорії в зіставленні його нормативного закріплення в цивільному праві та цивільному процесі, з'ясування місця темпоральних величин серед правових інститутів у розрізі наявного теоретичного й емпіричного підґрунтя.

Виклад основного матеріалу. Остання радянська кодифікація цивільного законодавства на території України представлена Цивільним кодексом (далі – ЦК) УРСР 1963 року, у якому норми, що регламентують застосування часу як межі здійснення певних цивільних прав і виконання відповідних цивільних обов'язків, розміщено розрізнено, залежно від місця того чи іншого правового інституту, який регулює ці відносини, у системі цивільного права. При цьому найбільш розвинутим серед різновидів правового часу в наведеному нормативно-правовому акті був інститут позовної давності. До того ж необхідно відзначити наявність бланкетних норм, які безпосередньо пов'язували між собою матеріальні та процесуальні приписи, що врегульовували пов'язані з використанням часу питання саме в цивільному праві. Так, згідно зі ст. 85 ЦК УРСР, порядок обчислення строків, передбачених цим Кодексом, визначався ст. ст. 86, 87 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) УРСР.

Наведена конструкція унормування часу, відповідно до ЦК УРСР, певною мірою не відповідала порядку обчислення матеріальних строків порівняно з процесуальними, зокрема



на прикладі правил закінчення строків, згідно зі ст. 87 ЦПК УРСР, де наявна прив'язка до адміністративної діяльності судового органу або ж до меж здійснення відповідної процесуальної дії. Подібним чином ст. 86 ЦПК УРСР урегулювала концептуальні аспекти обчислення строків, відповідно до якої строки, установлені законом або призначені судом, обчислюються роками, місяцями й днями, а також указівкою на подію, яка має неминуче настати.

Особливістю процесуальних строків, у тому числі й правил їх обчислення, є імперативність приписів цивільного процесуально-законодавства, що виявляється у їх владно-регулятивній правовій природі, а також установлення й функціонування такого виду правового часу з метою, визначеною саме цією процесуальною галуззю права [3, с. 10], тоді як цивільно-правові строки виокремлюються диспозитивним, у певних випадках диспозитивно-імперативним характером із пріоритетом першої складової. Останнє безпосередньо ґрунтується на рівності, вільному волевиявленні учасників цивільних правовідносин, що виявляється у відповідних їх повноваженнях у частині впливу на встановлення, порядок обчислення часових величин.

Тому положення ст. 86 ЦПК УРСР для визначення порядку обчислення цивільно-правових строків мали більш поширене тлумачення як за змістом, так і за формою. Разом із тим необхідно звернути увагу, що, незважаючи на уніфікований підхід до врегулювання правової регламентації часу в межах союзного цивільного матеріального та процесуального законодавства, наявна відмінність із цього приводу між ЦК деяких республік. Зокрема, ЦК Білоруської РСР 1964 року, на відміну від ЦК УРСР, не містив подібних бланкетних норм, які б пов'язували порядок обчислення процесуальних і матеріальних строків.

Прийняття й набрання чинності ЦК України 2003 року врегулювало низку питань цивільного обороту, у тому числі й щодо місяця, сутності, видів, порядку обчислення часу в цивільно-правових відносинах. Найбільш вигідною вирізняльною особливістю цього кодифікованого нормативно-правового акта стало структурування й подання нормативних приписів, які узгоджуються з пандектною системою побудови ЦК, у тому числі й щодо правової регламентації часу. У зв'язку з цим у Кодексі з'явилися загальні норми про час у цивільному праві (розділ V «Строки та терміни. Позовна давність») і спеціальні в межах відповідних нормативних приписів тих чи інших цивільно-правових інститутів, а саме: ст. ст. 334 (право власності), 425 (право інтелектуальної власності), 530 (зобов'язання), 631 (договір), 1 200 (зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої смертю потерпілого), 1 220 (спадкове право). При цьому наведені норми загальних положень можна диференціювати, у свою чергу, на універсальні положення про строки (терміни) у цивільному праві (ст. ст. 251–255) і загальні положення про позовну давність (ст. ст. 256–268).

Подібна точка зору висловлена А.В. Жгуновою з приводу структурування норм про

строки в ЦК РСФСР 1964 року [4, с. 5–6], який, на відміну від ЦК УРСР, містив як загальні положення про строки (гл. 5 «Обчислення строків»), так і приписи щодо позовної давності (гл. 6 «Позовна давність»), а також спеціальні приписи в межах відповідних цивільно-правових інститутів. У зв'язку з цим необхідно погодитись із наскрізною природою цивільно-правового часу, що пронизує всі інститути цивільного права в тій чи іншій формі поряд з інститутом об'єктів, суб'єктів, правочинів тощо.

Згідно з ЦК України, правовий час був представлений уперше в розрізненні таких категорій, як строк і термін, тоді як ст. 191 ЦК Республіки Білорусь і ст. 190 ЦК РФ оперують сумісним поняттям строку, що охоплює поряд із періодом часу також і безпосередню календарну дату (термін). Наведена дефініція більш обґрунтовується сутністю теорії нульового або миттєвого періоду часу, коли початок і закінчення певного проміжку часу зливаються у відповідному моменті, із настанням якого пов'язана та чи інша дія або подія, що має юридичне значення. Запропонована у вітчизняному цивільному законодавстві конструкція «строк-термін» є більш раціональною поряд із наявною до того часу, оскільки враховує особливості кожної з форм цивільно-правового часу, а також специфіку пов'язаних із ними правових наслідків. Така правотворча позиція опосередковано отримала підтримку ще в радянському цивільному праві, де було спростовано життєздатність такого різновиду часу як «строк-момент», що суперечить сприйняттю строку як відповідного проміжку часу [4, с. 7–8].

Виділення ж положень про позовну давність серед загальних цивільно-правових норм, що регулюють застосування темпоральних величин, пояснюється універсальністю застосування цього виду строку в усіх цивільно-правових відносинах, а також значенням його як темпорального засобу до усунення тривалої невизначеності в суспільних відносинах, їх стабілізації та впорядкування на благо цивільному обороту [5, с. 130–134].

ЦПК України 2004 року дотримався традиції правової регламентації процесуального часу, яка була відображена в попередній кодифікації. Зокрема, структура гл. 6 «Процесуальні строки» відповідає поєднанню соціально-філософської та правової природи часу, а тому вміщує норми щодо сутності, різновидів, обчислення, початку перебігу й закінчення строків, їх зупинення, поновлення, продовження, а також наслідків пропущення. Позитивним надбанням структури гл. 6 ЦПК України порівняно з попереднім кодексом є логічне розміщення наслідків пропущення процесуальних строків у кінець нормативних приписів цієї глави, хоча з огляду на значення та юридичну сутність понять «наслідки пропущення», «поновлення» і «продовження» строку необхідно було б за аналогією з нормами про позовну давність у ЦК України наведені норми поміняти місцями, поєднавши окремо як часові, так і правові категорії в межах відповідного правового інституту процесуального строку. Подібним чином ЦПК України при

визначенні цивільного процесуального строку дотримався дефініції, яка прямо вказує на обмежувальну природу цього різновиду правового часу, тобто сприйняття його як меж здійснення відповідного цивільного процесуального права й виконання цивільного процесуального обов'язку. Водночас, на відміну від ЦПК УРСР, ЦПК України в ст. 67 окреслив імперативність цивільно-процесуального строку, який визначається передусім законом, що має пріоритетне значення, а субсидіарне, коли такого визначення в законі немає, – рішенням суду. Така законодавча позиція є досить слушною з огляду на викладену сутність цивільних процесуальних строків.

Порівнюючи цивільні матеріальні та процесуальні строки, не можна не зупинитись на їхніх ознаках у цивільному обороті з огляду на наявні дослідження цього питання. Так, на думку О.В. Андрійчук, до основних ознак цивільного процесуального строку належать такі: 1) реалізація основного соціального призначення шляхом обмеження часу вчинення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень; 2) сприйняття такої правової категорії як засобу в досягненні завдань цивільного судочинства; 3) порушення часових меж учасником цивільного процесу може мати негативні для нього наслідки; 4) установлення безпосередньо рішенням суду або ж приписом закону, що відображає публічно-правову природу такої темпоральної величини; 5) детальність та імперативність як вияв цивільно-процесуальної форми; 6) переважаюче спрямування дії подібного різновиду часу на конкретних суб'єктів [3, с. 8–10].

Наведені ознаки цивільного процесуального строку вирізняють його поряд із цивільно-правовим строком, оскільки вияв останнього пов'язаний зі здійсненням цивільного права та виконанням цивільного обов'язку, при цьому спільність матеріального й процесуального строку виявляється безпосередньо в межах реалізації права особи на захист порушеного, невизначеного, оспореного права й інтересу. На відміну від процесуального строку, матеріальний строк входить як елемент до структури механізму цивільно-правового регулювання, завданням якого є забезпечення реалізації повою мірою змісту цивільних правовідносин, а не лише під час захисту прав та інтересів учасників цивільних правовідносин. У зв'язку з цим необхідно було б за критерій вирізнення процесуальних і матеріальних строків до уваги саме брати їх правову природу, а не сферу використання [6, с. 11–12], що більше б підкреслювало викладену ознаку кожного з них.

Теза щодо можливості настання негативних наслідків для особи, яка порушила межі процесуального строку, частково відповідає природі наведеного строку. Згідно зі ст. 72 ЦПК України, наслідком пропущення процесуальних строків є втрата суб'єктивного процесуального права, що несе негативний зміст для відповідного процесуального положення учасника цивільного процесу. Вочевидь, про можливість незастосування подібних наслідків мова може йти лише у випадку наявності обставин, які суд визначить поважними,

або ж за відсутності вини особи, котра допустила порушення темпоральних меж. Для цивільно-правового часу характерним є встановлення негативних правових наслідків для особи, яка порушила межі реалізації змісту цивільних правовідносин, у тому числі й часові. Диспозитивний правовий час встановлюється з урахуванням волевиявлення учасників цивільних правовідносин, за винятком окремих видів цивільно-правового строку, де таке правило має обмежене застосування, а саме: строки позовної або набувальної давності.

Цивільно-правовим надбанням матеріального строку є урізноманітнення правових підстав його виникнення, що також є виявом диспозитивності подібного правового часу. Дійсно, окрім припису закону та рішення суду, цивільно-правовий час може виникати на підставі договору, адміністративного акта, звичаю ділового обороту. Подібні міркування мають місце й щодо особливостей його перебігу, зміни й закінчення.

Детальність або точність в обчисленні процесуальних строків дещо розмита для матеріальних строків. Саме така ознака цивільно-правового строку віднайшла місце в так званому розумному або ж достатньому процесуальному строку, що відповідним чином спростовує певною мірою наведену ознаку останнього. Серед цивільно-правових строків такі часові межі охарактеризовані як невизначені, наприклад «розумний строк», «своєчасно», «негайно» [7, с. 89].

Цивільно-правові строки, на відміну від процесуальних, можуть мати ознаки як невизначеного кола осіб, щодо яких вони діють (позовна давність), так і щодо конкретних суб'єктів цивільних правовідносин (договірний строк).

На противагу процесуальним строкам, цивільно-правові мають більш поширений перелік одиниць обчислення, що має місце за наслідками зіставлення положень ст. 68 ЦПК України і ст. 252 ЦК України, при тому що остання підлягає поширенню тлумаченню з огляду на природу цивільно-правового регулювання суспільних відносин.

Разом із тим серед спільних рис цивільних матеріальних і процесуальних строків необхідно відзначити таке: кожен із них являє собою форму вияву соціального часу в правовому регулюванні відповідних відносин через включення як елемента механізму такого правового регулювання, виступають як обмежувальні засоби реалізації змісту процесуального або ж матеріального правовідношення, створюють умови для оперативного захисту цивільного права та інтересу при здійсненні відповідної складової суб'єктивного цивільного права, дисциплінують учасників цивільних (цивільних процесуальних) правовідносин у межах реалізації їх правосуб'єктності, створюють юридичні наслідки лише в сукупності юридичних фактів, відображають зв'язок реального часу й правових явищ. Найбільш значимим для мети цього дослідження є розгляд цивільного та цивільного процесуального часу в розрізі динаміки суб'єктивного цивільного (цивільного процесуального) права або обов'язку від виникнення до припинення.



Із викладеного можна дійти таких **висновків**. По-перше, час як правовий інститут має міжгалузеву належність, що пояснюється його функціональним призначенням. По-друге, конструкція нормативного закріплення правового часу в цивільному праві через визначення такого в цивільному процесі не знайшла підтримки в цивільному законодавстві України. По-третє, надано дефініцію матеріального та процесуального часу в широкому розумінні з огляду на групування цивільно-правових (цивільно-процесуальних) норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з використанням темпоральних величин, тобто як відповідного цивільно-правового (цивільно-процесуального) інституту. По-четверте, розглянуто правовий час як відповідне темпоральне обмеження суб'єктивного цивільного (цивільного процесуального) права. По-п'яте, зіставлено характерні риси цивільного та цивільного процесуального строку, де виокремлено спільні й відмінні риси. По шосте, окрему увагу приділено розгляду цивільного та цивільного процесуального часу в розрізі динаміки суб'єктивного цивільного (цивільного процесуального) права або обов'язку від виникнення до припинення.

Наведене підкреслює міжгалузевий характер часу як правової категорії, що має низку певних особливостей, а тому має бути належним чином унормований у межах як матеріального, так і процесуального права

з урахуванням його обмежувальної соціально-філософської та юридичної природи.

Зазначене вище свідчить про значимість наукових досліджень правового часу незалежно від матеріально-правової чи процесуально-правової проекції його застосування, а тому актуалізує подальші пізнання в цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : [монографія] / В.В. Луць – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 320 с.
2. Вахонєва Т.М. Строки (терміни) у цивільному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т.М. Вахонєва – К., 2005. – 20 с.
3. Андрійчук О.В. Процесуальні строки у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.В. Андрійчук – К., 2009. – 20 с.
4. Жгунова А.В. Сроки в советском гражданском праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.712 «Гражданское право и гражданский процесс» / А.В. Жгунова. – Свердловск, 1971. – 19 с.
5. Маковій В.П. Набувальна давність у цивільному праві: теорія та практика : [монографія] / В.П. Маковій. – Одеса : ОДУВС, 2014. – 232 с.
6. Оборотов І.Г. Темпоральні характеристики права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових учень» / І.Г. Оборотов. – Одеса, 2008. – 19 с.
7. Маріц Д.О. Загальна характеристика строків (термінів) та їх класифікація / Д.О. Маріц // Актуальні проблеми держави і права. – 1994–2007. – Вип. 33. – 328 с. – С. 87–92.